

*Қазақстан Республикасы Мәдениет жөнө спорт министрлігі
Л.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті*

ҚР МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ СПОРТ МИНИСТРЛІГІ
Л.ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТИ

Алаш мұраты және Жүсілбек Аймауытов мұрасы
Республикалық ғылыми-теориялық конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

Жүсілбек Аймауытайдың

125 жылдығына арналған
“Алаш мұраты және
Жүсілбек Аймауытов мұрасы”
атты ғылыми-тәжірибелік
конференция

ЖИНАҚ

Астана 2014

Астана – 2014

советским писателем. В своих произведениях он брал, в частности, действующих лиц большей частью из среды трудящихся...

Позитивисты типа Аймаутагова не прочь были иногда «воспевать» советскую власть, еще и потому, что они рассчитывали на падение советской власти в

был в сце и потому, по сил речи, не мог не выразить своего мнения о развитии и внедрении НЭПа. Этого належдку пытали в последствии изложении правых о «мирном врастании кулака в социализм» (10 лет Казахстана 1930-317). Депутердің берілгендердің барында С.Мұқановтың М.Әүезов пен Ж.Аймазулыкова арнаңған тарауларында таратағы да дамытты баңдалады.

«Габбас жоллас «Әдебиет энциклопедиясының» в томана «Казак әдебиеті» деңгө макала жазды. Макала 1930 жылы жазылынған. Бул кезде Жүсілбектің кім енен айқындалған-ды. Габбас осы макаласында да Жүсілбектің «ფასк байшып жазушы, басқа үлтілілердандан езегешелі бар» депті. «Усақ шаруа жазушыларды» жеңе кара шаруаударды жылдайтындар. Бұлардың жекешелдік темалары пролетариат тілөгемес. Тан дүспандағы айқынталы отырган Жүсілбекті Габбас «Бұл дракаттай-ақо» түл-тура төңірлеске карсы дең болаға керек ел. Оның пролетариаттың азынна азұнының езі сол дүшпандыбының бір нақіл елсі болды. Сондыктан біз оны еш уақытта жолбие дей айтмаймыз және болғанда жоқ» (458) деген социологиялық корытынды жасағанда Сабит Мұхановтың озінің тапшылышының түсініктілікten пығайдама кепек.

Сабит Мұхамед Жүсіпбек Аймақтың шығармашылығын біркүйрү толық көмкітп, «Абай» журналдан редактор болған кезде материалдарды білгірдікен үйімдастырынан, езі де ондір жазынан. Мұхтар Әуезовтің бірнегін саяси макаламен көтпей, Жүсіпбек «саяси макала жазумен ката.

Біз казак байшыл, – деген «Төңкеріске карсы күшті елденің көзде мұндаи контреволюционный елек шықкан жок» (425) дег тұкыртып алады да «Мансапкорлар» мен «Қанатын Шәрбанды» пъесаларына аз аядала, «Картоққа» романында үзак талдау жасайды. Образдарына жеке-жеке тоқтайды. Оқигалдардың көбі «Жашыл» аңғанда роман пайдасты емес. Романның тілі жақсы. Оқигалдардың көбі

шыныктан алынган. Жүлсептің көркөн үскә байпайдытынның шашенің көзіндегі бұлардың көзіне еткен омірі еслектердің салтер кел. Кітап ол барының алдағын күнде де жоюға тиисті емес. Біз кітаптың тарихи манзызын «Карткоқша» еңбекшілер тілдемен жазылды дағы сез. «Карткоқшан» будай дең түсінбейтінді, не Жүлсебектің жактаган онышылдықы (440) дег Сабит Мұжанов талай кайшылтықка үрнанады.

Бұдан кейн ғарыштың республикалық конкурсте екінші байге алған «Шерниядзды» одан кейн «Ел көртіні» пъесасынан оқушыларға таныстырыла. Тапшылдың таңдауға берілген көрауда жетспелі жаңынан «Ел көртіні» пъесасын таңдауға Сабиттің үшінші аялатын «Бұл Сәкен Сейфойланаштың жолдастының 1928 жылғы

Күлән Ахмет,
ф.р.д., профессор

Сабит Муканов = Жүсіпбекстаншы

«Л. Тогжанов в своей книге «Вопросы литературы», озаглавленной «Особенности отношения Аймауытова к публицизму», является не меншим защитником байства, чем Жумабаев, но он пользуется совершенно иными методами и иными приемами. Аймауытов придерживался тактики сменяюховцев. В своих произведениях он внешне являлся как будто-бы вполне

заман, онын социалистік деген кезеңі С. Мұқановка көркемдік саласында болсын, ғылыми-эстетикалық тәнімдә болсын мұжаррathy касиетті дарытканы көреміз. Осы абыройлы да пионерлік, алғашқылық сәтті шала-шарлы білімін өмір кайрағына жаңын алтып атқарғаны танқадырылды. Өйткени ол өз танымын, білігін уақыт талабына жақанастыра айтуда міндеттімін деген есептеген. Касан кейде тілін қазып айтаңын, өзінде териха киянап жасап отырмын деген ойнамайды, кайда заманаулық орындау арқылы келешекке, асиресе казак әдебиеттін, қыттындағы жүйелі жол салып отырганын өзі жыга сезінбегенмен, осыдан өніп шығатын иліткін боларына еш күмән көтірмейді.

Азаматтық бетіне дақ түсірмей елең көркестің орындауды деген ойлаған. Екіншіден, жеке адамға табынуыштықтың басталуына неіз болған пролетарлық әптербакандық дәуірдің бастанған тұста үшіншілдік пен байшылдықты, яғни үлт максатын көздейтін, жаңашылдыққа ығайланатын пінғыздың боригері төрсі таңбаланылған жеткіндегі алаш қозғалысна калың жазушылардың берін, тіліп сөвөт үкіметін колмен күркесандардың веін тұтқандаған абықынға жауып жеткін тұста, С.Мұқановтың бүрі тарихты жазуы ойланардық жай.

Осындағы зерттеулер буржуазный обьектевизмге түсті, сынаган болып отырып олардың атын, шыгараларын атап, кейнілдеге із тастап отыр дегендіктан дағында бірдеме сезіл, байболам салған еді. Коммунистік идеология каншама тоңмойын болғанымен өзінін не істеп жатканы парыстырай, ертең осы үшін жауап бергендейн болған. Сондықтан кішкене болсада онын сырын ашапташыладын барін калып тастан отырган.

Ал осындағы кезең белен анып бара жатқанда С.Мұқановтың «стрихиши» болып шыға келу танқадырылды.

1988 жылы желтоқсанда ашап арыстары актальып, олардың өмір тарихы мен шығармаларын жарылдуу күн тәртібінде ең езекті маселе⁶ болған тұста С.Мұқановтың осы «ХХ ғасырдың кезеңіндең әдебиеті» таным-түспілік шамасы көмейді. 20 жылдар мен 30 жылдардың бас көзіндең идеологијиң таным-түспіліктің уақыт өтө келе талай бурананға түсіні бар. Эбден ендеп аяган жеке адамға табыну нағтынын ХХ съездінен кейін күрір, күн бүтінге дейін додлага түсіп жүргеңін көзім⁷ көріп отыр. Ал осындағы кезде С.Мұқановта обланған, толғанған. Онын нағыз бир көрінісі. Казакстан жазушылар оданғына жағын жатынан аңғырылады.

Коммунистік екіншімен тайп айналасып, әсірән, Абай мектебі, казак әпосторалының тағдыры, Сакен, Иляс, Бейимбеттердин ақтабузы, Шокарімнін өлең жынысының талқылануы, Магжан Жұмабаевтың актая жоніндегі қадамдар каншалық тапшыл болсада С.Мұқановтың мықтап обланыңыр толғандырган. Әйттепес мәлімдеме жасар ма сіді?! Сол мәлімдемені созіміз дәлелді болу ушин гана емес тарихи факты ретінде көліпетінде жақындықтан беліп жармай бастан аяқ жариялауды борыштымыз деген есептейміз.

⁵ «Жана әдебиет» журналының 3-санында басылған макаласы еді. Аяқ жағын анып тастап, қысқартып бердік. С. М» (445) деген сүттөме жасалты.

Ал енді біртога әнтике «Ақбөлек» романы жайында біздін кейір зерттеушілердің «Ақбөлек» романы 20 жылдарды түгелдей жазылғаны, казак прозасының өркендеуінән өлшеусіз үлес көсти дегенді айтпап жүргендегер бар. Жүсілбек шығармашылығы жайы 1931 жылдың отырған Сабит Мұқанов «Ақбөлек» ерге кезде «Әйел тәндігі» журнaldына басылғап журады. Бірак түел басылған жок. Әйткенмен оның толығын мен Жұспөктің өзінен оқыған едім. Бірак күн бүтін копла болмағандықтан толық тексеру жасал, аныны алай, мынасы болып дегенде 1930 жылға дейін жеке кітап болып жазылған болмайды.

Себебі «Ақбөлек» романы 1939 жылға дейін жеке кітап болып жазылған болған. Аймауыттовтандын филологияның мемлекеттік докторы, профессор Р.Гұрысов «Ақбөлек» романы белгілі аударманы, ардатер азамат Хасен Өзімбейтван атынған толық варианты бойынша беріліп отыр» (Ж. Аймауытов, Тағдамалылар. 1989, 557) дегенде туындыре, 1997 жыны «Жұспілбек» атын монографиясында «Әйел тәндігі» журнaldының 1927-28 жылдардың бірнеше сандарында жарылғанды. Бірак кітап болып басылған жоқ» (65-бет) дей отыршып, ете бір мәнді деректе, оның «Каламердің өз қолымен жазған түпнұсқасы М.Әүесов мұражайындағы табылды. Р.С» деген хабарлардан.

Бұл вариантарды салыстыра зерттеу кірістіндер шығарына сене отыршып, Сабит Мұқановтың «ХХ ғасырдағы казак әдебиетінде». Сабит Мұқанов Жұспілбек Айнауытовка пролетарлық түгіл, жолбекіліктің озін қалмай отырса да «Жұспілбек» тіл жетын жасасы. Сөзег үчтә, шебер жазатын жигіт. Сөз жақрастырудын техникасын олдан үйренуге болады (458) деген кыска кайырган.

Ж. Аймауыттовтың шығармашылығының өзеге «Әзімзінди Гер» аттыны кеткен көпшілік оқырман сөзінмен дөл басып айтуда ойын үзгасынан кем билімтін, халық аузы әдебиетінен бастау бабалар өсінети философиялық тұрғыдан талғанғанды, естіген күлак тұлымып, оқыған оқушының жаңы жай табатын, не аңгасда қазак деген үлтказ жаңы ашып айтатын, ретті жеріндегі кесек – кесек пікірді тәнін-тәнін айыл, шынайай сезімге боленесіз.

Герольд Бельтердің көріп-сөзінмен жеткізгілік Аймауыттов оқындау еркісіз тан каласын. Өсірсес, сөз кестесі, айшакты, ашекей тілі оқындау бірден барып, үйріп ажетеді. Шын магынасында эстетикалық лаззат алып, шынайай сезімге боленесіз.

Аймауыттов сөздік коры орасан бай, айтылған молдықтың арқасында тұран дүниенін тынысы кен, емін-еркін көсліп жазып, нақылны келтіріп сүреттер жасайды. Токтес жазушы сүреткер тәк-тұқты місі тұппайты, есепел, екіншіліп, шабыншыл, рұхтаның жазады. Аймауыттов сынды үлгітк мәдениеттің аса ірі кайраткерін колына қалам үстеган кейін үрлак жан-жакты зерттеп, талдал, төрек үтінүміз көрек» деген сүбелі ойы С. Мұқановтың ересі жетпенедік емес уақыттың күдіреттілігінде жаста көрек.

С.Мұқановтың монографиялық еңбетінен оның ішінде Ж.Аймауыттовтың шығармашылығына арнаны токтауды борыштымыз деген есептейміз.

⁶ Г.Бельтер. «Аймауытов айшыкстары» «Қазак әдебиеті» газеті. 30.03.1990

шының бар. Ол – көркем шыгармалын шындыкты бейнелеу, шыгарма шыныңка жақындаған сайын шыркай түсіндігі.

Озі емір сұрлі отырган когамға қанағат етегін, ырза болатын адам – азданды. Қанағат етесе, кара бұқараға ғана қанағат етеді. Зияя қазындан гасырдан көғамдық туғыз, карсы жеккә шығашы. Осы турьыдан басындылық, ғомамдық-әлеуметтік жағдайға көз жіберіл көрініз... Барын айттың – ак көйік. Бір-ак сез. Революция. Революциядан күткен күн жарық еді. Олай болмай шыкты. Жүсінбекстік де екі революциядан / Ақпан және Қазан ғонкористері/, Эмилъ Золының да француз революциянан күткен үмті ақталмады.

Франциядагы революция (оның шілдесінде Қазақстан да бар) буржуазия-лық революция, оған жалтаскан пролетарлық революния да рухани құбыльстыры бейнелеуді! Золя мен Аймадыловтың әрі – сәри күткө калыптарды. Не істеге керек? Қозам құбыльсын барын – барын – барын, жоғын – жоғтай етіп сүреттегу, керек. Әлде оқызыншылтан озымыш жок па?». Қотам мүшесі репинде – фаталист, ал фаталистке барындаға көрек жок. Жүсінбекстік «Алғыларнан» жаһының кейінкір орыс офицерлерінің монолитын оқып көрініз: «Ата – анадан, туысқанан, тұган жерден кім беゼйн деген ойлайды?» Еркін, қызыл өмірдің жан тұныштыктың кім жақсы көрмейді? Сулу айелдін от күштегін, татты лебізін кім аңсамайдай? Адам тілдегін іsteуге еркіті болса, тұрмыс осынай болар ма еді? Біреу ырысты, біреу сорлы болар ма еді? Адам да лажақсыз елнін тиегінне бапынады. Дүниеде тағдыр бар, паксыз өмірде кону бар: тағдыр деген сондай, бастандық, еркіндік жок. Тағдыр айламаса ... біз көлдер ме едік [Аймадылов Ж. Шыгармалары – Атматы Жазулы, 1989, 153-бет].

Жүсінбек реалиzmін түсініріп, зерделеуде алашқы көзде социалистик релизм іздедік. Менинше, екесі де таболмада. «Карткоқа» мен «Ақблекті» шыгармаларының сонында көлпірліген социалистік ғомамның лайыкты азаматы болып шынту турали тұстары менін танитын адамға жақырмада екен анық көрініп тұр.

Әлдеби атамды – тарихи-қогамдықшагадай, идеологиялық – күресті туғызатынна көз жеті. Натурализм де осындаид атымдардың бірі. Өмірді дала сүреттеге кіна қоюға бола ма? Болған. Социалист реализм кіна койған: «Натурализм – бориңен бүрнен әдебиет пен өнердегі принципіздік, эстетикалық талғамның жоқтығы, ақыншының шыныңка еңжар бейтарантык. Сондықтан әдебиеттегі нағұртанизме де философиядағы буржуазиялық позитивизм сектің зиянды атам. Натурализм өмірде ірі мақсарттар да, асыл мұрагтар да жок, тирилілік үсак-түйектен ғана тұралы деген көрініп шынма негізделген. Құның озі, сайын келгенде, адамдардың жана үшін ескімен күрестен оқшау ақын, «буржуазиялық барға» қанағат етеге шакыру» [2: 343]. Осы тұстап Жүсінбек жағушының тұртысы келіп шыгады. Жазуыштыда революциалық рухтан ғері, эволюциялық рационализм, пәрасат басым. Ол парасатта революция кайши. Ал шілдегі талант сыртқа шығы қажет. Сондықтан сез зергерлік тапқан жолы табиғи болды. Оны «натурализм» екен деген мәннің атқа міндеттегі болмайды.

«Натура» деген сөздін мазмұны ауқымы «табиғат», «адам» мінезі мен

заман, оның социалистік деген көзені С. Мұқановқа көркемдік саласында болсын, ғылыми-эстетикалық танымда – болсын музжарыш – касиетті дарытканың көреміз. Осы абыройлы да пионерлік, алашқылық сөті шала-шарлы белімін өмір кайратына жаңын алты атқарғаны танқалыптарды. Өйткені ол өз танымын, билігін үакыт талабына жаңаңтыра айтуға міндеттім дег есептеген. Қасан кейді тілін қазып айтканың өзінде тарихка киянған жасап отырын дег обламайды, кайта замана талабын орындау арқылы көлешекке, асиреңе қазак әлеуметтіктың ғылымына жүйелі жол салып отырганын өзі жыға сезінбенмен, осылын өніп шығатын иліктікін боларына еш күмн көлтірмейді. Азаматтық бетінің дақ түсірмей елге көркесті істі орындалым дег ойтаган.

Екіншіден, жеке адамға табынушылықтың бастағуына неңз болған пролетарлық алербандық дәуірлердің бастаған тұста үшіншілдік пен байшылықтың, ятны үштің мақсатын көздейтін, жаңашылдықтика ығындылардың бөрі теріс таңбаланан жатқанда алаш қозғалысна көткескен абын-жазуушылардың барын тілін советтегін колмен қорыксандардың өзін тұтқандап абақтыға жауып жатқан тұста, С.Мұқановтың бұл тарихты жазуы ойланарлық жай.

Осындаид зерттеудер буржуазный объективизме түсти, сынған болып отырып олардын атын, шыгармаларын атап, кейнілдерге із тастап отыр дег айтпаптаңдар бірдеме сезіл, байблама салған еді. Коммунистік идеология каншамаған болғанымен өзіннен не истеге жатқанын парықтайтын, ертең осында иштеп жауап беретіндейдін блігеп Сондықтан күшкен болса да онын сырлы ашатын қадамдардың барын көтпіп тастап отырган.

Ал осындаид көзен бөлек азып бара жатқанда С.Мұқановтың «терихшы» болып шыға келү танқалыптарды.

1988 жылы жетекшінде алаш арыстары ақтапты, олардын өмір тарихы мен шыгармаларын жариялау күн тәртібіндең ен ежелі маселі болған тұста С.Мұқановтың осы «ХХ ғасырдың шамасы қеймейші» 20 жылдар мен 30 жылдарынң бас көзіндең идеологиялық таным-түсініктің уақыт етін көле талай буранғанда түсіні бар. Әбден сенде алған жеке адамға табын партияның ХХ съездінен кейін күрел, күнін бүтінге дейін долаға түспіл жүргенін қозміз көріп отыр. Ал осындаид көзде С.Мұқановтағы ойланған, тоғынған. Онын наты бір көрінісі. Қазақстан жазуушылар одағына жазған хатынан антарылады. Коммунистік екіншінен талай әншімеге арадапшил, айраресе, Абай мектебі, казак эпостарының талқыны, Сакен, Ілля, Бейімбеттердің актальы, Шәкірімін елеш-жырларының талқынуы, Марған Жұмабаевтың актау жөннідегі қадамдар көшілдік тапшыл болсада С.Мұқановтың мықтап обланырып толғандырған. Әйтпесе мәлімдеме жасар ма еді?! Сол мәлімдемен созімдік дәлелді болу үшін гана емес тарихи факты ретінде көлпір жақеңдік дегенде санғандықтан белгілі жармай бастаң аяқ жариялауды борыштымыз дег есептейміз.

МАЗМУНЫ

I. ЖАЙМАУЫЛЫ ЖӘНЕ КАЗАК ӘДЕБИЕТИ

Н	М
33	Би
Н	Кирабаев С. Жүсілбек Аймауытов.....
33	3
Н	Обидилдин Ж. Алап арасында калай актала?.....
40	
В	Касқабасов С. Жүсілбек Аймауытов және руханият маселесі.....
48	
К	Есім Ф. Картохажа кім?.....
54	
Н	Жүргітай Т. «Жүрекке, илтихатқа, иманға көл салған...»
56	
Б	Негімов С. Манғыстаңама.....
70	
ИК	Камзабекұлы Д. Ж. Аймауыттының 5 томдық шығармалар
74	
Н	жиналы туралы
Л	Әбдіманұлы Ә. Ж. Аймауыттының романдарыныңдағы түзеліздік
Іе	идекси
Л	Әбсадыков А. Алаш наң фольклор.....
91	
БІ	Тебенев Г. Ж. Аймауытты драматургиясы: классикалық дәстүр
	және суреткерлік дүниегінің.....
100	
I.	Үұрысбек Р. Алап мұраты: мұрасы мен мирасы.....
116	
3,	Смагұлов Ж. Аймауыттының бын-зерттеу еңбектері.....
138	
3,	Тапаинова С. Элеуметтик-психологиялық тұындылардан маҳабат
3,	тактарбы.....
146	
6.	Тахан С. Типология художественного образа в романе
152	
Ж.Аймауытова «Карткожа».....	
3.	Үсен А. Гендерлік аспекттің поэтика.....
157	
6.	Әбдіқадырова Т. Ж. Аймауыттының педагогикалық мұралары
164	
ИИ	Әбішева Ш. «Күнікейдің жазығы» повесіндегі көркемдік
И,	ізденістер.....
172	
Абдуалиева Ж. Казак поэзиясындағы сезім ірімдері.....	
178	
Темірбеков О. Ж. Аймауыттының «Жер Үстіндегі Күнікей қызы»	
183	
Рахманова Н. «Күнікейдің жазығы» повесінің көркемдік-	
	эстетикалық алемі
187	
Дүйсенғазы С. Ж. Аймауыттының патристик елеңдері. Қажанды	
194	
Құрманов К. Телжан Шонанұлы – әдебиетши.....	
198	

II. Ж. АЙМАУЫЛЫ ЖӘНЕ КАЗПРГ ӘДЕБИ ҮДЕРИС

Артықбаев Ж. Жүсілбек жұмбабая	204
Ахмет К. Сабит Мұқанов – Жүсілбектанушы	208
Жакыпов Ж. Ж. Аймауыттының прозасындағы батыс өуропталық	
үндестік.....	212
Махат Д. Ж. Аймауыттының және «Абай» журналы.....	216